

Особливості соціального контракту між українським соціумом та державою в трансформаційних умовах

*Олег Васильович Мороз¹, Володимир Михайлович Семцов²,
Вакар Тетяна Володимирівна³, Вадим Юрійович Кричковський⁴*

Опубліковано	Секція	УДК
30.03.2023	Економіка	351

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8119382>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Стаття присвячена особливостям соціальної контрактації в умовах ринкової економіки. Ідентифіковано основні проблеми формування «соціального контракту» з метою максимізації загальної вартості. Особливий акцент зроблено визначенні ефективних типів соціальної політики в контексті побудови альтернативних координат «очікування державної допомоги – готовність фінансувати соціальні витрати» як основної компоненти соціального контракту між державою і соціумом. Окреслено контур напрямів удосконалення системи соціальних відносин в Україні.

Ключові слова: контракт, ефективність, соціум, податки, витрати, реформа.

Вступ

Контури сучасного українського соціуму на даний час продовжують формуватися під впливом ринкових реформ, що були розпочаті у 90-х рр. ХХ ст. Цей процес супроводжується пошуком найбільш прийнятної – очевидно компромісної – для соціуму моделі, де одним із основних факторів завжди залишатиметься характер діючої соціальної політики як складова загальної політики регуляцій. Така політика передбачає окрему у кожному разі ідеологію взаємовідносин між державою і соціумом, що має свій вираз у податковій політиці, рівні економічного лібералізму, інтенсивності та спрямованості соціальної політики; в межах зазначеного фіксовано рівень підтримки окремих груп агентів з одного боку та виробництво суспільних благ, які з об'єктивних чи інших причин не можуть бути продуктовані ринком. По суті, це знаходить своє відображення у вигляді формального чи неформального контракту між державою і соціумом (т.з. «соціального контракту» [1]), де у вигляді певного компромісу визначені готовність соціуму до фінансування через податки соціальної політики, а також очікування людей у соціальній підтримці з боку держави. В основі такого контракту знаходяться такі фактори, як ступінь довіри до держави, потреби у захисті, поширення принципів індивідуальної чи колективної моделей економічної поведінки. Зазначене безумовно є виключно важливим для будь-якої країни, проте в

¹ д.е.н, професор, фахівець із зв'язків з громадськістю <https://orcid.org/0000-0002-6571-2725>

² д.е.н, доцент, професор ЗВО "Львівський університет бізнесу та права" <https://orcid.org/0000-0001-8981-8850>

³ к.е.н., доцент кафедри філософії та суспільних наук, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова <https://orcid.org/0009-0004-9215-9816>

⁴ доктор філософії (201 Агрономія), директор ТОВ «Органік-Д» <https://orcid.org/0009-0004-5582-2455>

умовах інституційних трансформацій – катастрофічних змін в економіці та принципах суспільної організації - питання набуває доленосного для нації значення.

Очевидно, в українському соціумі лише формуються уявлення про зміст подібного контракту. Хоча на початку 90-х рр. ХХ ст. було задекларовано формування соціально орієнтованої ринкової економіки, проте досягнуті успіхи як стосовно побудови ринку, так і соціально орієнтованої політики за світовими стандартами можуть бути поставлені під сумнів. На основі величезної кількості фактів та супутньої інформації можна стверджувати про достатньо болісний і неоднозначний перебіг зазначеного процесу, де отримали поширення бідність, відсутність оптимізму, небажання до конструктивної співпраці в процесі реформування соціуму і т. ін. Однак те, що державі рано чи пізно слід буде визначитися із змістом прийнятного суспільно контракту, розглядається як аксіома суспільного розвитку. В свою чергу, очевидно, на різних етапах трансформації зміст такого контракту може змінюватися. Розуміння як суті суспільних очікувань соціального контакту між державою та соціумом, так і динаміки його змісту по мірі інституційних трансформацій становить в першу чергу практичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Коректним тлумачення терміну «соціальний контракт» вважаємо в інтерпретації Т. Королюк та ін. [1]. Як основу було також використано підходи, викладені у роботах П. Холла [2] та Р. Гудін [3] до типізації соціальних контрактів, у т.ч. висновки про безпосередню залежність між рівнем конкурентоспроможності громадян та схильністю до запиту державної допомоги, а також про аналогічну залежність щодо рівня розвитку країни (за розміром ВВП) та з огляду на інші фактори. До базової інформації із проблематики даної статті слід відзначити роботи Р. Кафлін [4], де визначено обернену залежність попиту на суспільні блага від рівня доходів та освіти. В працях А. Алесіна та ін. [5] до аналогічних факторів залежності соціальних контрактів у різних країнах віднесені рівень економічного розвитку, ефективність державного управління, рівень довіри до державних інститутів, поширена ідеологія та цінності, інші інституційні особливості. Інтерпретації вище зазначених підходів при аналізуванні досвіду окремих країн представлено також у працях С. Свальфорса [6] та ін. Слід підкреслити як загальний висновок практично всіх згаданих робіт про те, що запити населення на участь держави відповідають функціонуючим інституційним моделям.

В Україні та інших пострадянських країнах питання контрактації економічних відносин представлено в працях В. Семцова [7]. Звертаємо увагу на попередньо висвітленій позиції авторів даної статті [8], де акцентовано увагу на ролі фактору опортуністичної поведінки як одного із різновидів інституційної дисфункції українського соціуму в період ринкових трансформацій, яке безпосередньо визначає множину неефективних соціальних контрактів.

Загалом, на нашу думку, в Україні продовжує мати місце ситуація відсутності повного розуміння суті ефективної соціальної політики, що обумовлено відсутністю коректних наукових досліджень у сфері визначення мотивів поведінки окремих груп агентів українського соціуму. Все це обумовлює актуалізацію відповідних наукових пошуків.

Мета статті. На сьогодні невідомими залишаються суспільні настрої стосовно змісту соціальної політики. Висвітлення зазначеного можливе на основі ідентифікації суспільних запитів щодо соціальної політики, готовності агентів фінансувати таку політику, а також співвідношення настроїв агентів між альтернативами «розраховую на себе – сподіваюсь на допомогу держави». У даній статті наведено інтерпретацію результатів відповідних опитувань окремих груп агентів, що може розглядатися як фрагмент загальних досліджень у цьому плані.

Результати

Аналізування можливих альтернатив у координатах «очікування державної допомоги – готовність фінансувати соціальні витрати» може бути відображеним у вихідній матриці (рис. 1). Питання можна звести до вибору між можливими альтернативами, кожна з яких має власні обмеження, при цьому лише 2 позиції з матриці представляються логічними і реалістичними:

1) готовність до високих податків та очікування внаслідок цього державної допомоги;

2) небажання – в силу певних причин (наприклад, недовіри до влади і т.ін.) – фінансувати додатково державну політику та не очікувати через це зростання соціальної допомоги.

Готовність до фінансування соціальної політики	Високі податки		
	Низькі податки		
		Не очікувати істотної соціальної допомоги	Розраховувати на зростання соціальної допомоги
Очікування соціальної допомоги			

Рис. 1. Альтернативи у координатах «очікування державної допомоги – готовність фінансувати соціальні витрати» як основа соціального контракту між державою і соціумом

Джерело: авторські дослідження.

За всіх інших позицій матриці модель соціального контракту є завідомо нереалістичною, адже небажання агентів сплачувати зростаючі податки та очікування високого рівня соціальної допомоги – хоча і може існувати у т.з. «передчасно сформованих суспільствах високого достатку» [1] – проте відбиває однозначно опортуністичний варіант громадянської позиції який у тривалому періоді неможливий. При цьому зрозуміло, що готовність до фінансування та неочікуване зростання соціальної допомоги навряд чи може описувати психологію поведінки маргінальної групи агентів. Зазначені альтернативи можуть розглядатися на фоні тієї передумови, що за бажання агентів до збільшення фінансування, держава може ухилитися від збільшення соціальної допомоги. Такий варіант відбиває стан корумпованого суспільства, до якого, очевидно, на даний час може бути віднесена і Україна; при цьому відсутність довіри до держави ніколи не забезпечить стимулів у агентів до зростання готовності збільшувати податки, тому зазначена альтернатива є скоріше теоретичною.

Інтерпретація цієї матриці дозволяє зрозуміти принципи типізації соціальної політики, які присутні в різних групах країн. Аналізування джерел [1-7] надає уявлення про 5 таких основних типів соціальної політики, які відрізняються співвідношенням базових принципів, роллю держави і т.ін. (табл.1). Назви типів відповідають формулюванням, що наведені у [1-7].

Позиція України в табл.1 була асоційована із станом в країнах із залежною економікою, а, з огляду на доступність відповідної інформації, навряд чи приналежність країни до цього типу доцільно доводити у даній статті.

Таблиця 1.

Типи країн за режимом соціальної політики

Тип політики	Найбільш характерні країни	Особливості
Ліберальний	США, Канада	Мінімізація участі держави у вирішенні соціальних проблем за прерогативи ринку. Адресна соціальна підтримка.
Консервативний	Австрія, Бельгія, Німеччина	Високий рівень залучення держави у соціальній політиці. Відносно низький рівень майнової нерівності
Соціал-демократичний	Країни Скандинавії	Максимізація участі держави у соціальній політиці, де така політика носить універсальний всеохоплюючий характер. Високий рівень перерозподілу благ на користь менш заможних. Низький рівень нерівності.
Південноєвропейський	Італія, Іспанія, Греція, Португалія	Відносно високий рівень нерівності, поширення сімейної та ін. форм кланової соціальної підтримки
Країни із залежною економікою	Постсоціалістичні та пострадянські країни	Відсутність власних соціальних та економічних інститутів, імпорту таких. Відсутність внаслідок цього довіри до влади. Низький рівень економічного розвитку за декларування масштабної соціальної політики. Низький в цілому рівень соціальної підтримки. Моделі соціальної політики знаходяться в стані формування.

Джерело: інтерпретація інформації з [1-7].

Ця стаття базується на даних опитувань та інтерв'ювань, проведених впродовж 2016-2022 рр. В дослідженні приймали участь загалом 343 особи з числа студентів І курсів ВНЗ, які від імені своєї сім'ї та себе особисто висловлювали точку зору про характер очікуваної соціальної політики в країні (табл. 2).

Таблиця 2.

Чисельна інтерпретація респондентів

ЗВО	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
ВНТУ*	21	15	20	28	25	17	22
ВНАУ**	-	53	41	54	47	-	-
Всього	21	68	61	82	72	17	22
Разом	343						

Примітки: 1)* – Вінницький національний технічний університет; 2)** – Вінницький національний аграрний університет; 3) різниця між студентами ЗВО не враховувалася.

Джерело: авторські дослідження

Таким чином, досліджувався окремий сегмент соціуму, який характеризувався наступним: студенти (економічних спеціальностей) належали до контрактної форми навчання (тобто сім'ї сплачували за їхнє навчання, очевидно, самі мали освіту і були у працездатному віці та стані, звідси – мали таку можливість і водночас розуміння

перспективи отримання вищої освіти якби це важко не було, після отримання даної освіти переважна частина респондентів пов'язувала свою працю із бізнесом). Звідси респонденти асоціювалися із ринково орієнтованою групою агентів, яка, як очікувалося, мала відповідну модель поведінки і світосприйняття. За даними респондентів, доходи близько 6 % сімей забезпечувалися працею у державних установах, близько 12 % – наймані працівники у структурах бізнесу і близько 82 % – здійснювали приватний бізнес (сюди ж були віднесені позиція «тимчасова не працюючий» або «той, що не має постійного місця роботи», з чим, очевидно, слід пов'язати здійснення прихованих форм економічної діяльності).

Питання охоплювали 2 групи: 1) щодо соціальної самоідентифікації респондентів (та їхніх сімей) за майновим станом; 2) щодо оцінювання важливості окремих складових соціальної політики, а – звідси – ролі держави у вирішенні типових життєвих проблем; 3) готовності до збільшення фінансування соціальної політики через зростання податків.

Основною гіпотезою була обрана теза про наявність безпосереднього зв'язку між цими показниками: більш конкурентоспроможні агенти менше розраховують на державу і навпаки.

Слід зазначити методичну складність соціальної стратифікації агентів. Так, респондентам було запропоновано 2 варіанти віднесення своєї сім'ї (і відповідно себе): за шкалою «багаті – середні – бідні» та «багаті – заможні – середні – бідні – жебраки». На перший погляд ідентична класифікація в обох випадках надала різні оцінки (табл. 3).

Таблиця 3.

Результати соціальної стратифікації респондентів, %*

За шкалою «багаті-середні-бідні»				
багаті	середні		бідні	
25,0	43,0		32,0	
За шкалою «багаті-заможні-середні-бідні-жебраки»				
багаті	заможні	середні	бідні	жебраки
4,0	32,0	62,0	2,0	-

Примітки: * – загалом по всій групі

Джерело: авторські дослідження.

Так, проблемними були маргінальні категорії «багаті» і «бідні». Виходячи із отриманих даних, у другому разі кількість агентів цих категорій різко зменшувалася (див. табл. 3). Очевидно, у разі подальшої, більш детальної диференціації класифікації груп ці дані могли серйозно змінитися. Головним все ж таки слід вважати висновок про те, що більшість респондентів відносили себе до середнього класу, що методологічно є зрозумілим. Вказаний аспект представляється значимим з огляду на достатньо суперечливі літературні дані про стратифікацію українського соціуму, що показано, зокрема у публікації [9] та ін. При інтерпретації результатів використовували 5-ступневу шкалу, яку вважали більш коректною, дещо подібна ситуація розглядалася у [10].

Респондентам було запропоновано оцінити по 10-бальній шкалі важливість виконання державною вказаних функцій («10» – держава (і тільки держава) повинна це забезпечити, «0» – це не є функцією держави). Були вказані такі функції: 1) освіта; 2) медична допомога; 3) пенсії за віком та інвалідністю; 4) допомога при догляді за малими дітьми; 5) забезпечення зайнятості; 6) допомога у започаткуванні та веденні бізнесу; 7) зменшення податків. Вказані функції представляли собою різні методологічні підходи до оцінювання ролі держави, де №№1-4 – традиційні функції прямої соціальної підтримки громадян, тоді як №№5-7 – такі, що сприяють

економічній активності населення, тобто у цьому разі від держави очікується скоріше створення фонових умов для реалізації потенціалу агентів. Підсумовуючим було питання «наскільки сім'я потребує державної допомоги», а також «чи готові Ви збільшувати Ваші податкові нарахування у державний бюджет щоб соціальна допомога в країні зростала». При цьому пропонувалося вказати в довільній формі додаткову інформацію, яка б пояснила позицію респондента. Результати наведено у табл. 4.

Таблиця 4.

Результати опитувань респондентів різних груп, бали

Оцінювання функцій держави та відповідні питання	Групи агентів			
	багаті	заможні	середні	бідні
Освіта	6,0	7,2	6,8	8,7
Медична допомога	8,1	8,3	8,5	7,9
Пенсійне забезпечення	5,9	6,4	6,9	8,4
Допомога при догляді за малими дітьми	6,3	7,2	6,9	8,5
Забезпечення зайнятості (допомога безробітним)	4,8	5,1	6,0	8,5
Допомога у започаткуванні та веденні бізнесу	7,7	8,5	9,5	7,0
Зменшення податків	8,9	9,1	9,0	4,5
Наскільки Ваша сім'я потребує державної підтримки	2,3	4,5	5,3	7,8
Чи готові Ви збільшувати фінансування державної соціальної політики через податки	5,3	4,9	4,7	-

Джерело: авторські дослідження.

Слід зазначити, що традиційно високі запити всіма групами агентів відзначалися щодо участі держави в освіті та охороні здоров'я. Стосовно інших позицій результати, як вважаємо, підтвердили основну гіпотезу, згідно з якою державна підтримка оцінювалася тим більше, чим гіршим був майновий статус агентів. Водночас вища конкурентоспроможність груп агентів забезпечувала ефект вищої оцінки щодо непрямой участі держави у створенні сприятливих умов для економічної активності (вище зазначені функції №№ 5-7); особливо активними була позиція груп «заможні» та «середні», що слід безпосередньо асоціювати із середнім класом українського соціуму. Група «багатих» у переважній більшості випадків очікувано оцінювала роль держави значно нижче.

Стосовно готовності участі у фінансуванні соціальної політики держави, то активність всіх груп була мінімальною. У додатковій інформації, що супроводжували анкети, респонденти (більше 87 %) вказували на корумпованість, непрозорість, неефективність держави як причини такої неготовності.

Обговорення результатів. Очевидно, що досліджуваний у статті сегмент соціуму не може відбивати загальносуспільні настрої, проте кількісні пропорції соціальної стратифікації можуть суттєво корегуватися з огляду на роль окремих груп агентів. Як вважаємо, саме ця група агентів належить до потенційного ядра подальших реформ в країні. Зовсім не обов'язково, щоб чисельність цієї групи переважала, натомість роль групи представляється значно вищою у порівнянні із іншими з огляду на перспективи реформ.

В свою чергу, слід підкреслити як виключно важливу проблему для українського соціуму відсутність довіри до держави, що визначає небажання участі у формуванні бюджету соціальної політики. Зазначена точка зору представляється логічною, тоді як подолання ситуації потребує грандіозних зусиль з боку тієї ж держави, що і означатиме по суті докорінні інституційні зміни в процесі модернізації [11].

Важливість постановки питання полягає, як вважаємо, у беззаперечній необхідності формування в Україні якогось із перших 4 наведених у табл. 1 типів соціальної політики, який би спирався на логіку альтернатив наведеної вище матриці чи сукупності додаткових критеріїв, цінностей, ментальних особливостей і т.п. Адже всі 4 типи мають доведену і принаймні достатню у порівнянні один з одним ефективність, при цьому кожен із них має переваги та обмеження, обговорення яких можна знайти у джерелах [1-11]. На нашу думку, сьогодні не має жодних підстав стверджувати, що ситуація в українському соціумі свідчить про тяжіння до якогось із типів. Більше того, на відміну від тези про інерційність процесу, вважаємо доцільним акцентувати увагу на необхідності цілеспрямованого інституційного будування якоїсь обраної моделі.

Авторське бачення цього процесу полягає у констатації необхідності відходу українського соціуму від патерналістської (адміністративно регульованої) до ліберальної (ринкової) моделі соціальної політики, що відповідало б логіці всіх реформ з 90-х рр. XX ст. У більш віддаленій перспективі, по мірі формування зрілого інституційного суспільства можливим є формування суспільно узгодженого консенсусу про перехід до постіндустріальної моделі соціального контракту, який, очевидно, може асоціюватися із сучасним соціал-демократичним типом соціальної політики.

Висновки

Отож, очевидна гіпотеза про залежність між інтенсивністю соціальної політики та підтримкою населення уряду, що здійснює таку політику, при розгляді кожного конкретного соціуму стикається з проблемою свого підтвердження. Між тим, ефективність трансформацій визначає ефективність соціального контракту між державою і соціумом, де обидві сторони є «активними гравцями», що здатні визначати умови контракту та змінювати їх в силу якихось причин. Потенціал країни, що інституційно трансформується, в першу чергу, залежить від розуміння з боку переважної частини агентів: 1) недоцільності розрахунку на підтримку держави та необхідності пошуки альтернатив, побудованих на власній індивідуальній ініціативності; 2) готовності сплачувати через податки високий рівень соціальної допомоги. Зазначене більш ніж характерне для України. Такий перелік обмежень формує на практиці фундаментальні принципи ефективного соціального контракту між соціумом та державою. Важливо відзначити, що трансформація пострадянських держав визначається насамперед детермінантою інституційної невизначеності, де режими як економічної, так і соціальної політики лише продовжують формуватися. Таким чином, основне завдання вітчизняної науки – створювати умови для максимізації ефективності взаємодії агентів ринку в сучасних умовах.

Список використаної літератури

1. Корольюк Т. О. Чащина І. С. Модернізація суспільного договору в Україні в контексті євроінтеграції. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6003>.
2. Holl P. *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press, 2001. P.112-145.
3. Goodin R., Headey B., Muffels R., Dirven H. *The Real Words of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 45-54.
4. Coughlin R.M. *Social Policy and Ideology: Public Opinion in Eight Rich Nations*. *Comparative Social Research*. 1979. Vol. 2. P. 4-35.
5. Alesina A., Angeletos G. *Fairness and Redistribution*. *American Economic Review*. 2005. Vol. 95. P. 963-980.

6. Svalifors S. Words of Welfare and Attitudes to Redistribution: Comparison of Eight Western nations / S. Svalifors // *European Sociological Review*, 1997. – Vol. 13. - P. 283-295.
7. Мороз О. В., Семцов В. М. Контракти в аграрній економіці: реальність і перспективи : монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 188 с.
8. Мороз О., Карачина Н. П., Вакар Т. В., Кравчук О. Ю. Ідентифікація опортуністичних моделей поведінки та відповідних суспільних втрат в аграрній сфері України. *Агросвіт*. 2016. № 8. С. 15-24.
9. Федоренко Я. Проблеми формування середнього класу в процесі трансформації соціальної структури в українському селі періоду незалежності. *Наукові записки ВДПУ*. Вип. 22. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2014. С. 105-108.
10. Мороз О. В., Карачина Н. П., Мороз І. О. До питання використання терміну «пролетаріат» при дослідженні сучасного українського соціуму. *Інноваційна економіка*. 2017. № 5-6 . С. 30–37.
11. Семцов В. М. Інституціоналізація організаційно-поведінкових змін у діяльності підприємств аграрної сфери України: концепт неспостережуваних економічних процесів: монографія. Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2018. 480 с.